

**AZƏRBAYCANDA MİQRASIYANIN SƏBƏB VƏ İSTİQAMƏTLƏRİ
(XIX-XX əsrlər)****S.Z.QULİYEVA****Bakı Dövlət Universiteti
seidequliyeva@gmail.com**

Məqalədə XIX-XX əsrlərdə Azərbaycanda miqrasiyaya səbəb olmuş siyasi, iqtisadi və sosial amillər tədqiqata cəlb olunmuş, tarixi faktlar və tarixi-demoqrafik tədqiqatlar əsasında miqrasiya prosesləri nəzəri araşdırılmışdır. XIX-XX əsrlərdə Azərbaycan ərazisində baş vermiş miqrasiya proseslərinin əsas səbəbləri olan siyasi hadisələr nəticəsində əhalinin məcburi miqrasiyasının, iqtisadi-sosial hadisələr nəticəsində işə əmək, təhsil, nikah miqrasiyasının baş verdiyi göstərilir. Miqrasiyaların istiqamətləri ilə yanaşı daxili və xarici, məcburi və digər formaları da araşdırılır. XX əsrin sonundan başlayaraq beynəlxalq miqrasiyanın xüsusi tədqiqat obyektinə çevrilməsi beynəlxalq təşkilatların və dövlətlərin miqrasiyanın tənzimlənməsi və idarələnməsi istiqamətində, həmçinin tədqiqatların aparılmasında əməkdaşlığa üstünlük verməsinə səbəb olmuşdur. Beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və miqrasiya proseslərinin tənzim edilməsi məqsədilə bu mövzuda tədqiqatların aparılması zəruridir.

Azərbaycan Respublikasının Demoqrafik İnkişaf Konsepsiyasında demoqrafiya sahəsində dövlət siyasətinin əsas prioritetləri sırasında əhalinin demoqrafiya sahəsində biliklərinin yüksəldilməsi, demoqrafiyanın tədrisi və elmi tədqiqat işlərinin gücləndirilməsi və miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi nəzərdə tutulur. Bu konsepsiya Azərbaycan ərazisində mövcud olmuş miqrasiya proseslərinin tədqiqatını aktual edir [5].

Miqrasiya əhalinin demoqrafik vəziyyətinə təsir edən mühüm amillərdən biridir. Latın dilindən tərcümədə “köçürəm, keçirəm” mənasını verən miqrasiya anlayışı əhalinin yaşayış yerini daimi və ya müvəqqəti dəyişməsinə bildirir. Miqrasiyanın daxili (kənddən şəhərə, rayonlar arası və s.) və xarici (emiqrasiya və immiqrasiya), məcburi və digər formaları vardır [12, 215; 21, 645]. Tədqiqatçılar ümumi olaraq siyasi, iqtisadi və sosial amilləri miqrasiyanın səbəbi olaraq göstərirlər [10; 11; 12; 21]. Bu tədqiqatımızda XIX-XX əsrlərdə Azərbaycanda miqrasiya ilə nəticələnən hadisələri araşdırmağı nəzərdə tuturuq. Tarixi faktlar və Azərbaycan əhalisinə dair tarixi-demoqrafik tədqiqatlar XIX-XX əsrlərdə Azərbaycan ərazisində baş vermiş miqrasiya proseslərinin səbəblərini və istiqamətlərini araşdırmağa imkan verir.

Miqrasiyaların səbəbləri: XIX əsrdə Rusiya–İran müharibələri, həmçinin xanlıqların öz aralarında və Rusiya ilə müharibələri əhalinin yerdəyişməsi üçün əsas səbəb olaraq göstərilə bilər. Belə ki, hərbi əməliyyatlar nəticəsində əhali yaşayış yerlərini dəyişməyə məcbur olurdu. Xanlar işə köçürmə siyasəti və hərbi əsirlər vasitəsilə öz əhalisinin sayını artırmağa çalışırdılar. Sosial-iqtisadi şərait, vergilər, təbii fəlakətlər (məsələn, Şamaxı zəlzələsi) də əhalinin miqrasiyasına səbəb olurdu.

Məsələn, Quba xanlığının əhalisinin təsvirinə dair 1820-ci ilə aid sənədlər təsdiq

edir ki, qonşu ərazilərdən köçürülmüş əhaliyə müəyyən güzəştlər edilirdi. Bu isə xanlığın əhalisini artırmaq məqsədilə məcburi köçürülmə ilə yanaşı, həm də firavan həyat axtarışı ilə könüllü olaraq xanlığın ərazisinə köçməyə imkan yaratmışdı [13; 16, 31]. Rusiya-İran müharibələri nəticəsində Qarabağ xanlığından Şəkiyə köçmüş əhali müharibələrdən sonra geri qayıtmışdır [9; 20, 138-139]. Naxçıvan xanlığında isə hakimiyyət uğrunda mübarizə, sosial şəraitdən narazılıq, vergilərin ağırlığı əhalinin qonşu xanlıqlara (xüsusilə Qarabağa) miqrasiyasına səbəb olmuşdur [17].

Rusiya-İran müharibələri nəticəsində və Şimali Azərbaycan ərazilərinin Rusiya tərəfindən işğalını rəsmiləşdirən Türkmənçay müqaviləsinə (1828) əsasən, bölgəyə xristian əhalinin köçürülməsinə başlanılmış və onlar daimi məskunlaşdırılmışlar. Dövlər və regionlar üzrə tədqiqatlar çarizmin köçürmə siyasətinin məhz işğalçılıq siyasəti ilə əlaqəli həyata keçirildiyini təsdiq edir. Qafqazı xristianlaşdırma məqsədilə bura əvvəlcə ermənilər (xüsusilə İrəvan və Qarabağ xanlıqlarına), əsrin ikinci yarısında isə ruslar, kazaklar, malakanlar (xüsusilə Muğana, Qazaxa, Gədəbəyə, Şirvana və Abşeronu) köçürülmüşlər [14, 97; 15, 146-151].

XIX əsrin ortaları və XX əsrin əvvəllərində iqtisadiyyatın inkişafı ilə əlaqədar Azərbaycana Rusiya, İran, və Avropa dövlətlərindən işləməyə gələn xaricilərin sayı artmışdır. Bu əsasən, XIX əsrin ortalarından başlayaraq neft sənayesinin inkişafı ilə bağlı olmuşdur. Sahibkarlıq fəaliyyəti (məsələn, Nobel və Rotsild kimi şirkətlər və onların mühəndisləri və s.) ilə yanaşı, adi fəhlə qismində işləmək üçün gələnlər (məsələn, iranlılar) də vardır. Neft sənayesinin inkişafı ilə əlaqədar Bakıya həm xaricdən, həm də daxildən əhali axını olmuşdur. XIX əsrin 50-60-cı illəri ilə əsrin sonunu müqayisə etdikdə, şəhər əhalisinin immiqrantların hesabına artaraq bütün əhalinin 12,4%-dən 16%-ə çatdığı məlum olur. Tədqiqatlar göstərir ki, Bakı və Yelizavetpol quberniyalarında iqtisadi və mədəni mərkəzlərin inkişafı ilə əlaqədar əhalinin əsasən bu şəhərlərə axını baş vermişdir [19, 210-215].

Azərbaycanda XX əsrdə, xüsusilə Sovet hakimiyyətinin qurulmasından sonra əhalinin miqrasiyasında bir neçə cəhət xüsusi qeyd edilməlidir.

Əsrin əvvəllərindən başlayaraq siyasi və sosial-iqtisadi vəziyyətlə əlaqədar əhalinin hərəkəti artmışdır. Birinci dünya müharibəsi (1914-1918), ermənilərin azərbaycanlılara qarşı soyqırım siyasəti, erməni-bolşevik hücumları ilə əlaqədar daxili və xarici, həmçinin məcburi miqrasiyalar güclənmişdir. Bir sıra tədqiqatçılar 20-ci illəri Azərbaycan əhalisinin xaricə miqrasiyasının ən geniş dövrü hesab edir [1, 10-12].

Bu dövrdən başlayaraq regiona rus millətindən olan əhalinin miqrasiyası əhəmiyyətli dərəcədə artmışdı. Xüsusilə, sənayeləşmə ilə əlaqədar Azərbaycana ixtisaslı mütəxəssislər göndərilirdi. XX əsrin 20-ci illərində sovet rejiminə etiraz əlaməti olaraq mühacirətin artması ilə yanaşı, 30-50-ci illərdə əhali Sibir və Orta Asiyaya deportasiya olunmuşdur. II Dünya müharibəsi illərində (1939-1945. SSRİ xalqları üçün Böyük Vətən müharibəsi, 1941-1945) cəbhə xəttinə yaxın ərazilərin əhalisi, həmçinin sənaye strukturları və onların mütəxəssisləri (Belorus, Ukrayna və s.) SSRİ-nin digər respublikaları ilə yanaşı Azərbaycana da köçürülmüşdür.

XX əsrin 50-ci illərindən başlayaraq, bütün dünyada olduğu kimi, Azərbaycanda da şəhərlər sürətlə inkişaf etmiş və böyümüşlər. Əhali siyahıyaalma materiallarına və cari statistik materiallara əsasən bu prosesin əhalinin yerləşməsi vəziyyətinə də təsir etdiyini görürük [2, 19-20; 7]. Mingəçevir və Sumqayıt şəhərlərinin salınması, Gəncə, Şuşa, Naxçıvan, Lənkəran və digər şəhərlərdə sənaye obyektlərinin

tikilməsi, ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrinin açılması, nəqliyyat sisteminin yaradılması əhalinin hərəkətinin canlanmasına səbəb olmuş, sənayeləşmə əhalinin şəhərlərə miqrasiyası ilə nəticələnmişdir. Bu isə miqrasiyanın xarakterinin dəyişdiyini göstərir.

Həm Azərbaycan daxilində, həm də Azərbaycandan kənara (bu dövrdə SSRİ-nin müttəfiq respublikalarına) təhsil və əmək fəaliyyəti ilə əlaqədar başlayan müvəqqəti miqrasiya (o cümlədən, təyinatla) sonradan əhalinin daimi məskunlaşması ilə nəticələnirdi.

1979 və 1989-cu illərin Ümumittifaq əhali siyahıyaalma materialları, 1999-cu il müstəqil Azərbaycanın ilk əhali siyahıyaalma materiallarının müqayisəsi miqrasiya proseslərinin əhalinin demoqrafik strukturuna, milli tərkibinə təsirini də aydınlaşdırmağa kömək edir (3, 8-9). Belə ki, bu materiallarında respublikada yaşayan yəhudi, erməni və rus millətindən olan əhalinin sayında azalma qeydə alınmışdır.

SSRİ-nin dağılması ilə sərhədlərin açılması, Ermənistan SSR ərazisində yaşayan azərbaycanlıların qovulması – məcburi miqrasiyası, siyasi və sosial-iqtisadi vəziyyət XX əsrin sonunda Azərbaycanda miqrasiyanın, xüsusilə xarici miqrasiyanın canlanmasına səbəb olmuşdur. Qeyd edək ki, 1988-ci ildən başlayaraq Ermənistanda azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə siyasəti və Ermənistanın Azərbaycan ərazilərini işğal etməsi əhalinin məcburi miqrasiyasına səbəb olmuşdur.

XX əsrin sonunda Azərbaycan ilə dünyanın aparıcı şirkətləri arasında imzalanmış müqavilələr, neft və qaz kəmərinin işə düşməsi, «Böyük İpək Yolu»nun bərpası və digər beynəlxalq layihələrin həyata keçirilməsi xaricdən bura əmək miqrantlarının axınına səbəb olmuşdur.

Beləliklə, XIX-XX əsrlərdə Azərbaycan ərazisində baş vermiş miqrasiya proseslərinin əsas səbəbi kimi siyasi və iqtisadi-sosial səbəbləri göstərə bilərik. Siyasi hadisələr əhalinin məcburi miqrasiyasını (mühacirət, deportasiya, qaçqın, məcburi köçkün), iqtisadi-sosial səbəblər isə əmək, təhsil, nikah və sair miqrasiyasını şərtləndirmişdir. Miqrasiya prosesləri nəticəsində əhalinin demoqrafik strukturunda bir sıra dəyişikliklər baş vermişdir. Əmək miqrasiyası və «beyin axını» ölkənin iqtisadi-sosial həyatına mənfi təsir etmişdir.

Miqrasiyaların istiqamətləri: XIX əsrin əvvəllərində Şimali Azərbaycan ərazisində əhalinin həm daxili, həm də xarici miqrasiyası (xanlıqlararası, qonşu regionlara) qeydə alınmışdır.

XIX əsrdə Rusiya imperiyası Qafqazda işğalçılıq siyasətinin tərkibi kimi İran, Türkiyə və Rusiya ərazilərindən (həmçinin, Krimdən) xristian əhalini (əsasən, erməni, rus və malakanları) bura köçürməyə başlayır. Bu dövrdə, Rusiya imperiyası əsirlikdə olan almanları və polyakların bir hissəsini də Azərbaycan ərazisində yerləşdirir. Bu miqrantlar Azərbaycanın bütün bölgələrində və daimi məskunlaşdırılırdı.

Tədqiqatlar XIX əsrin ortalarından başlayaraq kapitalist münasibətlərinin inkişafı nəticəsində Bakı, Gəncə, Quba, Şamaxı, Şuşa, Nuxa, Lənkəran kimi şəhərlərdə əhalinin gəlmələrin (immiqrantların) hesabına artdığını göstərir. Gələnlərin əsas hissəsini Cənubi Qafqaz, Dağıstan və Rusiyanın bir sıra quberniyalarından, həmçinin Cənubi Azərbaycandan olan əhali (xüsusilə müflisləşmiş kəndlilər) təşkil edirdi. Bu miqrantlar sonralar Şimalı Azərbaycanın şəhərlərində daimi məskunlaşmışdılar.

XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq azərbaycanlıların XX əsrdə 4 dəfə mərhələlərlə soyqırım və deportasiyaya məruz qalması onların əsasən qərbdən şərqə

miqrasiyası ilə nəticələnmişdir. Soyqırımlar nəticəsində əhalinin qonşu regionlara – əsasən Türkiyə və İran istiqamətində də hərəkəti qeydə alınmışdır. 1920-ci ildə Azərbaycan və Ermənistan Sovet Sosialist Respublikaları qurulduqdan sonra Azərbaycana, İrana və Türkiyəyə məcburi miqrasiya etmiş əhalinin bir hissəsi öz tarixi torpaqlarına qayıtmışdır [15, 160-162]. Əsrin sonunda Ermənistandan qaçqın düşmüş vətəndaşlar, həmçinin müxtəlif xarici dövlətlərdən, xüsusilə də Əfqanıstan, İran, Rusiya (əsasən Çeçenistandan) qaçqın statusu almaq niyyətində olan və sığınacaq axtaran şəxslər də Azərbaycana immiqrasiya etmişdir [8].

Bundan əlavə, xarici miqrasiyanın əsas istiqamətlərini, həmçinin Azərbaycana olan axının istiqamətini də müəyyən etmək mümkündür. Həm emiqrantlar, həm də immiqrantlar üçün miqrasiyanın istiqaməti dəyişməmişdir: XX əsrin əvvəllərində Rusiya, Türkiyə, İran, Avropa ölkələri, sonlarında isə Rusiya, Türkiyə, Hollandiya, Almaniya, İsveç və ərəb dövlətləri olmuşdur. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin məlumatına görə, 1991-1997-ci illər ərzində 272 min şəxs leqal şəkildə Azərbaycandan Rusiya, Ukrayna, Türkiyə, Almaniya, İsrail və Hollandiyaya miqrasiya etmiş və orada məskunlaşmışlar. Ümumiyyətlə, Avropa ölkələrindən Hollandiya və Belçika Azərbaycandan ən çox emmiqrand qəbul edən ölkələrdir [8].

XX əsrin ortaları, xüsusilə II Dünya müharibəsi dövründə azərbaycanlıların daha çox məskunlaşdıqları ölkələrdə təşkilatlanmaq üçün ilk cəhdlər edilmişdir. Amerika və Avropa qitəsində məskunlaşmış azərbaycanlıların əksəriyyəti bir müddət Türkiyə və Rusiyada yaşamış əhalidir. Hazırda Amerika və Avropa qitəsi ilə yanaşı, Orta Asiya, Hindistan, Banqladeş, Əfqanıstan, Pakistan, Çin, İndoneziya, İordaniya, Yəmən, Oman, Birləşmiş Ərəb Əmirliyi və digər Asiya və Afrika dövlətlərində yüz minlərlə azərbaycanlı yaşayır [1, 12-18].

Tədqiqatlar azərbaycanlıların, ümumiyyətlə, az hərəkətli olduqlarını göstərir [12, 211, 219, 258]. Bununla belə, Azərbaycan daxilində kənd və şəhər arasında, bir regiondan digərinə istiqamətlənən miqrasiyanın məcburi, mövsümü, əmək, təhsil, rəqqas kimi formaları mövcud olmuşdur.

XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq miqrasiya axınlarının beynəlxalq münasibətlərə təsiri gücləndiyindən, beynəlxalq miqrasiya müstəqil sahə kimi öyrənilməyə başlandı. Konkret məqsədi və eyni hərəkət istiqaməti olmadığı üçün miqrasiya proseslərini vahid nəzəriyyə tətbiq etməklə izləmək, öyrənmək və idarə etmək mümkün deyildi. Hazırda, miqrasiyanın hərəkətinə imkan yaradan aşağıdakı amillər müəyyən olunmuşdur:

1) Struktur şərtləri: regionlar və ölkələrarası iqtisadi inkişaf fərqləri əhalinin cəlbədiçi görünən dövlətə miqrasiyasına şərait yaradır. Dövlətlərarası münaqişələr və digər bu kimi hadisələr isə əhalinin daha təhlükəsiz əraziyə köçürülməsinə səbəb olur.

2) Təsisat kanalları: dövlətlərin miqrasiya və inteqrasiya rejimi, hüquqi və tənzimləmə bazası. Bir sıra dövlətlər özləri miqrasiya üçün şərait yaradırlar.

3) Bir-biri ilə əlaqədə olan sosial şəbəkələr (məsələn, diaspora). Belə şəbəkələr miqrantların öz adət-ənənələrini, dillərini və mədəniyyətlərini qorumağa imkan verir, hətta növbəti miqrasiyalar üçün zəncir yaradır [22].

Qloballaşma prosesi bu amillərin miqrasiyanın strukturunun formalaşmasındakı roluna, həmçinin onun səbəb və istiqamətlərinə təsirini gücləndirir. Dövlətlər bu prosesə uyğunlaşmaq üçün əhalinin idarə edilməsində və miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsində yeni mexanizmlər işləyib hazırlayırlar. Çünki miqrasiya proses-

lərinin tənzimlənməməsi demoqrafik vəziyyətin kəskinləşməsinə təsir edən amillərdən birinə çevrilmişdir (xüsusilə əmək yaşda olan əhalinin emiqrasiyası).

Dünyada miqrasiya axınlarının əsasən Avropa və Amerikaya istiqamətləndirildiyi nəzərə alınaraq, həmin ölkələrin miqrasiya siyasətinin öyrənilməsi, bu sahədə təcrübə mübadiləsi əhəmiyyətli və vacib vəzifəyə çevrilmişdir. Avropa İttifaqı (Aİ), Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) kimi beynəlxalq təşkilatlar, həmçinin ABŞ, Yaponiya, Türkiyə, Rusiya kimi dövlətlər miqrasiya proseslərinin dövlətlər tərəfindən idarə olunması və tənzimlənməsi sahəsində əməkdaşlığa, həmçinin elmi-nəzəri tədqiqatlara xüsusi əhəmiyyət verirlər. Miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsində beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və ondan istifadə olunması ölkə daxilində miqrasiya qaydalarının beynəlxalq standartlara uyğun təkmilləşdirilməsini, iki və çoxtərəfli əsaslarda beynəlxalq müqavilələrin bağlanması, digər ölkələrlə qarşılıqlı şəkildə miqrasiya siyasətinin uzlaşdırılmasını şərtləndirir. Buna uyğun olaraq, hazırda Azərbaycan Respublikası Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı, Aİ, MDB, Avropa Şurası kimi beynəlxalq təşkilatlar, Almaniya, Avstriya, İsveçrə, Rusiya və başqa dünya dövlətləri ilə sıx əməkdaşlıq edir, ikitərəfli və çoxtərəfli sazişlərə, həmçinin Avropa Şurasının konvensiya və hüquqi aktlarına qoşulmuşdur.

Azərbaycanın miqrasiya siyasətinin əsas məqsədi milli təhlükəsizliyi və milli maraqları qorumaqla miqrasiya axınlarının tənzimlənməsi, nəzarətsiz miqrasiya proseslərinin neqativ nəticələrinin qarşısının alınması, miqrantlara öz hüquqlarını həyata keçirmək üçün şəraitin yaradılması, əsas vəzifələri isə miqrasiya proseslərindən ölkənin inkişafı üçün səmərəli istifadə olunması; miqrasiya proqramlarının və tədbirlərinin həyata keçirilməsində dövlətin, cəmiyyətin və insanların mənafeələrinə riayət edilməsi; qeyri-qanuni miqrasiyanın qarşısının alınması; miqrantların mövcud sosial-iqtisadi vəziyyətə adaptasiyasını sürətləndirən şəraitin yaradılması və miqrantların hüquqlarının müdafiəsidir.

Bu məqsədlə bir sıra qanunvericilik sənədləri (“Azərbaycan Respublikasında demoqrafiya və əhali sakinliyinin inkişafı sahəsində Dövlət Proqramı”; “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Proqramı (2006-2008-ci illər)”; “İmmiqrasiya haqqında”; “Əmək Miqrasiyası haqqında” və s. Qanunlar) qəbul edilmiş [4; 6], respublika qanunvericiliyi Konstitusiyaya və insan hüquqları sahəsində tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğunlaşdırılmışdır.

“Azərbaycan Respublikasında demoqrafiya və əhali sakinliyinin inkişafı sahəsində Dövlət Proqramı”nda miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsinə dair 10 tədbir nəzərdə tutulmuşdur. Buna uyğun olaraq, miqrasiya sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi, idarəetmə sisteminin inkişaf etdirilməsi, miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi və proqnozlaşdırılması, bu sahədə müvafiq dövlət orqanlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi məqsədilə 2007-ci ildə Azərbaycan Respublikası Dövlət Miqrasiya Xidməti yaradılmışdır.

2004-2008-ci illəri əhatə edən “Regionların İqtisadi İnkişaf Proqramı” da rayonlarda miqrasiya prosesinin tənzimlənməsi üçün bir sıra imkanlar yaradır.

Yuxarıda göstərilənlər – beynəlxalq və milli qanunvericilik (o cümlədən, xaricdə yaşayan azərbaycanlıların vəziyyəti ilə əlaqədar qəbul edilən qanunvericilik sənədləri), həmçinin digər dövlətlərin təcrübəsi miqrasiya prosesinin tənzimlənməsi barədə tədqiqatlar aparılması üçün bazanın mövcud olduğunu göstərir. Bundan əlavə,

miqrasiyanın əsas istiqamətləri, səbəbləri, tənzimlənməsi, miqrasiya proseslərinin, diasporanın demoqrafik göstəricilərinin öyrənilməsi və bu sahədə siyasətin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflərin hazırlanması üçün tarixi, xüsusilə tarixi-demoqrafik və miqrasiya problemlərinə dair tədqiqatların aparılması zəruridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan diasporu: böyük yolun başlanğıcı. Bakı: Çarşıoğlu, 2006, 208 s.
2. Azərbaycan Respublikası əhalisinin siyahıya alınması. 1999-cu il. 10 hissədə. I hissə. Bakı: Səda, 2000, 565 s.
3. Azərbaycan Respublikası əhalisinin siyahıya alınması. 1999-cu il. 10 hissədə. IV hissə. Bakı: Səda, 2000, 585 s.
4. Azərbaycan Respublikasında demoqrafiya və əhali sakinliyinin inkişafı sahəsində Dövlət Proqramı. // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik toplusu. 2004, № 11 (89), s.3198-3224.
5. Azərbaycan Respublikasının Demoqrafik İnkişaf Konsepsiyası. 9 dekabr 1999-cu il. // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik toplusu. 1999, № 12, s.2921-2927.
6. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Proqramı (2006-2008-ci illər). // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik toplusu. 2006, № 7 (109), s.1617-1627.
7. Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsi. // <http://www.azstat.org/>
8. Azərbaycandakı miqrantların mövcud durumu və problemləri mövzusunda dəyirmi masa. 18 fevral 2009 // <http://deyerler.avantajprim.com>
9. Cavadova Z.Ə. Şimal-Qərbi Azərbaycanın əhalisi və tarixi-demoqrafiyası (XIX əsrin əvvəlləri - 70-ci illəri). Bakı: Altay, 2002, 191 s.
10. Fətullayeva M. Miqrasiyanın mahiyyəti, strukturu və xüsusiyyətləri. // Dirçəliş – XXI əsr jurnalı. № 133-134/2009, s. 285-290.
11. Həsənova L.L. XX yüzilin ikinci yarısında Azərbaycanda əhalinin miqrasiyası (Sovet əhali siyahıyaalmaları üzrə). // Dünya azərbaycanlıları: tarix və müasirlik. Elmi-nəzəri toplu. I buraxılış. Bakı: Bakı universiteti nəşriyyatı, 2003, s. 96-104.
12. Həsənova L.L. Azərbaycan əhalisi XX yüzilliyin ikinci yarısında (sovet siyahıya almaları əsasında). Bakı: BDU, 2003, 302 s.
13. İbişov S. Quba xanlığının əhalisi. Bakı: Bakı universiteti nəşriyyatı, 2004 – 208 s.
14. Qazax sultanlığı. // Dünya azərbaycanlıları: tarix və müasirlik. Elmi-nəzəri toplu. III buraxılış. Bakı: “MBM”, 2009, s. 88-102.
15. Qərbi Azərbaycanın əhalisi XIX-XX əsrlərdə. // Dünya azərbaycanlıları: tarix və müasirlik. Elmi-nəzəri toplu. III buraxılış. Bakı: “MBM”, 2009, s. 142-177.
16. Quba xanlığının əhalisi. // Dünya azərbaycanlıları: tarix və müasirlik. Elmi-nəzəri toplu. III buraxılış. Bakı: “MBM”, 2009, s. 16-33.
17. Quliyev N.Ə. Naxçıvan xanlığının əhalisi (tarixi-demoqrafik tədqiqat). Bakı: Elm, 2006, 162 s.
18. Məmmədova A. Ə. Car-Balakən camaatlığı. Bakı: UniPrint, 2009, 256 s.
19. Rzayeva-Əliyeva Y.Ə. XIX əsrin II yarısında Bakı əhalisinin tərkibində sosial dəyişikliklər barədə. // Dünya azərbaycanlıları: tarix və müasirlik. Elmi-nəzəri toplu. III buraxılış. Bakı: “MBM”, 2009, s. 210-215.
20. Şəki xanlığının əhalisi. // Dünya azərbaycanlıları: tarix və müasirlik. Elmi-nəzəri toplu. III buraxılış. Bakı: “MBM”, 2009, s. 132-141.
21. Şükürov K.K. Azərbaycan əhalisi: öyrənilməsi tarixi və qaynaqları. Bakı: Elm, 2004, 978 s.
22. Фомичёва О.В. Структурирование миграционного пространства в эпоху глобализации: роль развитых государств. // Международные отношения. Политология. Регионоведение. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 2007, № 5, с. 167–174.

ПРИЧИНЫ И НАПРАВЛЕНИЯ МИГРАЦИЙ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ (XIX-XX вв.)

С.З.ГУЛИЕВА

РЕЗЮМЕ

В статье привлечены к исследованию политические, экономические и социальные факторы, обусловившие миграции в Азербайджане в XIX-XX веках. Эти миграционные процессы изучены на основе исторических фактов и историко-демографических исследований. Указывается, что в результате политических событий, являвшихся основными причинами миграционных процессов, происходивших на территории Азербайджана в XIX-XX веках, происходили вынужденные миграции, а трудовая, учебная и брачная миграции происходили в результате социально-экономических событий. Превращение международной миграции в объект специальных исследований, начиная с конца XX века, привело к тому, что международные организации и государства отдают предпочтение сотрудничеству в направлении урегулирования и управления миграционных процессов, в том числе в проведении исследований. Проведение исследований в этой области необходимо в целях изучения международной практики и урегулирования миграционных процессов.

THE REASON AND DIRECTIONS OF MIGRATION IN AZERBAIJAN (XIX-XX centuries)

S.Z.GULIYEVA

SUMMARY

The article, theoretically researching the process of migration on the basis of historical facts and historical-demographic researches involves the investigation of political, economic and social factors that caused the migration in Azerbaijan in XIX-XX centuries. The author states that, the obligatory migration of people occurred as a result of political events which conditioned the migration process in the territory of Azerbaijan during XIX-XX centuries and labor, education and marriage migrations happened as a result of socio-economic events. The article investigates the directions of migration along with its internal, external, obligatory and other forms. Overturning of international migration into the main object of research from the beginning of the XX century led to the cooperation in the direction of regulation and control of the migration processes and in the implementation of investigations.